

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่ทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพื้นที่บ้าน ในบ้านใหม่สันติสุข กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชน เพื่อที่จะได้ข้อมูลในระดับลึกเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการพื้นที่บ้านของผู้หญิง ตลอดจนเงื่อนไข และปัจจัยต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทของปรากฏการณ์ของชุมชนในการจัดการพื้นที่บ้าน ตลอดจนถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีความเป็นอยู่ของชุมชนที่ได้อาศัยปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่พึ่งพาจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนได้อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกันกับวิถีชีวิตของชุมชน ที่ได้จัดปรับและได้ประยุกต์สืบสานต่อกันมาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นมรดกอันล้ำค่า ดังนั้นการนำเสนอผลการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงบทบาทของผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพื้นที่บ้านในด้านโภชนาการและสมุนไพร ตลอดจนได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้การถ่ายทอด เพื่อนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ ในการจัดการพื้นที่บ้านของชุมชน

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชน ด้วยตนเองคลุกคลีอยู่ในชุมชนอย่างใกล้ชิด จนกระทั่งทำการศึกษาได้ข้อมูลครบตามประเด็นที่วิจัยและระหว่างที่ศึกษาผู้วิจัยได้เฝ้าสังเกตและได้ร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ในการดำเนินการวิจัยผู้วิจัยได้วางแผนดำเนินการวิจัยไว้เป็นขั้นตอนดังนี้

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษา
2. การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล
3. การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่
4. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
5. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
6. วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล
7. การตรวจสอบข้อมูล
8. การวิเคราะห์ข้อมูล

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ สมาชิกบ้านใหม่สันติสุข กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน โดยการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Key Informants) จากผู้ให้ข้อมูลที่คิดว่าสามารถเป็นผู้ให้ข้อมูลได้จากผู้นำที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ เช่น หมอพื้นบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม และผู้อาวุโส ทั้งหญิงและชาย กลุ่มผู้นำต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกรทางเลือก กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแปรรูปวัสดุไม้ไผ่ กลุ่มทอผ้า เป็นต้น

การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าและได้พยายามหาความรู้จากเอกสารทางวิชาการ จากตำราเรียน และบทความต่าง ๆ ตลอดจนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย และได้ให้ความสนใจนั้นคือ บทบาทของผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้านรวมถึงกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดประสบการณ์ในการจัดการพืชพื้นบ้านทั้งนี้ผู้วิจัยได้พยายามศึกษาค้นคว้าและทำความเข้าใจในแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะนำมาอธิบายและวิเคราะห์ในประเด็นที่สนใจต่อไป เอกสารที่ใช้เป็นข้อมูลศึกษาวิจัย เช่น คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา ผู้หญิงชนบท กับสิ่งแวดล้อม กระบวนการทำงานเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชน โดยให้ความสำคัญกับมติหญิงชาย การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จุดเปลี่ยนแห่งอำนาจการทำงานของผู้หญิงในชนบทบทบาทและสถานะของหญิงชายในสังคมเกษตรกรรม แง่มุมทางประวัติศาสตร์ของการแบ่งงานทำระหว่างเพศ การจัดการพืชพื้นบ้านแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน และ รายงานการวิจัยต่าง ๆ เป็นต้น

การศึกษาข้อมูลจากบุคคล

ในการศึกษาข้อมูลจากบุคคลนั้น นับได้ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งหลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาแล้วเพื่อที่จะเกิดความมั่นใจ และความชัดเจนมากยิ่งขึ้นนั้น อาจารย์ที่ปรึกษาแนะนำว่ามีส่วนเป็นอย่างมากที่ได้ให้คำแนะนำ โดยผู้วิจัยได้เข้าไปปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาในประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ และนอกจากนี้ผู้วิจัยได้พยายามแสวงหาความรู้จากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ จากภายนอก เช่น การสัมภาษณ์ในโอกาสต่าง ๆ การฝึกอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจัดโดยสถาบันพัฒนาการเรียนรู้ การสัมมนาการวันพืชพื้นบ้านและสมุนไพร ซึ่งจัดโดยสมาคมการแพทย์แผนไทยเป็นต้นและเพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจ ผู้วิจัยยังได้เข้าไปปรึกษาและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในการวิจัย เกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงกับการจัดการพืชพื้นบ้าน

การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่

ผู้วิจัยได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับประเด็นที่สนใจ คือ บ้านใหม่สันติสุข หมู่ 5 ตำบลน้ำเกียน กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ซึ่งผู้วิจัยมีเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่เพื่อทำการวิจัยดังนี้

1. บ้านใหม่สันติสุขเป็นชุมชนชนบทที่มีปรากฏการณ์ ตามประเด็นที่ผู้วิจัยมุ่งทำการศึกษาอันได้แก่ เป็นชุมชนที่มีความมั่นคงทางด้านอาหารสูง โดยผู้หญิงในชุมชนจะแสวงหาวิถีจัดการพืชพื้นบ้าน เพื่อนำมาซึ่งอาหารและสมุนไพร ตลอดจนถึงระบบการผลิตการบริโภค ล้วนอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่เป็นรูปธรรมชัดเจน
2. เป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมากกว่า 100 ปี จึงทำให้มีการสืบทอดและกลมกลืนทางสังคมในระบบความเชื่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ตลอดจนการเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวในการจัดการพืชพื้นบ้าน

การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

เมื่อผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ที่จะทำการศึกษาแล้ว และพื้นที่ในชุมชนแห่งนี้เป็นเครือข่ายของมูลนิธิรักษ์เมืองน่าน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำงานอยู่ ในแต่ละเดือนจะมีชุมชนและบุคคลจากภายนอกได้เข้ามาศึกษารูปแบบ และกระบวนการทำงานของชุมชนอยู่เป็นประจำ ดังนั้นเพื่อเกิดความเข้าใจที่ตรงกัน ผู้วิจัยจึงได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย โดยให้ชุมชนรับทราบในการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านจำนวน 2 ครั้ง โดยประสานงานกับผู้ใหญ่บ้าน และมีผู้นำต่าง ๆ ทุกครอบครัว เข้าร่วมในการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านและผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาวิจัยต่อไป

1. การศึกษาเรื่องบทบาทผู้หญิงในครอบครัว โดยผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยกับผู้อาวุโสในชุมชนเพื่อถามถึงบทบาทผู้หญิงในครอบครัว ตลอดจนถึงการพัฒนารูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้าน ในด้านโภชนาการและสมุนไพรว่าในอดีตนั้นมีการจัดการพืชพื้นบ้านที่แตกต่างกับผู้หญิงในยุคปัจจุบันอย่างไร ซึ่งผู้อาวุโสสามารถอธิบายถึงความสำคัญและความจำเป็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการจัดการพืชพื้นบ้าน เช่น การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การปลูก การขยายพันธุ์ การเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ได้รับ และการดูแลเอาใจใส่ เหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ที่มักมีการถ่ายทอดในกลุ่มผู้หญิงที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นต่อรุ่น

2. ศึกษาเรื่องการจัดการพืชพื้นบ้านของผู้หญิง โดยผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยกับกลุ่มผู้หญิงที่มีอายุตั้งแต่ 15-70 ปีขึ้นไป ทั้งนี้เพื่ออธิบายถึงความสำคัญของวิธีการจัดการพืชพื้นบ้าน เช่น

การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การคัดเมล็ดพันธุ์ การปลูก การขยายพันธุ์ ฤดูกาลปลูก สภาพอากาศ ความรู้เกี่ยวกับโรคพืช การดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนจนถึงการใช้ประโยชน์จากพืช พื้นบ้าน เช่น บริเวณบ้าน สวนในแปลงเกษตร บริเวณหนองน้ำและป่า ซึ่งแต่วิธีนั้นมีการจัดการที่แตกต่างกัน โดยผู้วิจัยได้จัดเวทีเสวนาทั้งนี้เพื่อเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้หญิงในวิธีการจัดการพืชพื้นบ้านในพื้นที่ที่ศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อจะได้ข้อมูลที่เป็นจริงและครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยนั้นผู้วิจัยได้อาศัยหลายวิธี เพื่อที่จะได้ข้อมูลที่สอดคล้องและเป็นจริงในพื้นที่ศึกษาจึงได้ใช้เครื่องมือในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ผู้วิจัยได้ใช้คำถามในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง โดยได้ทำให้บรรยากาศในการสัมภาษณ์เป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่เป็นทางการ ไม่เคร่งครัดในขั้นตอนและลำดับของคำถามกับผู้ให้ข้อมูลหลักคือ สามี ภรรยา รายครัวเรือน กลุ่มแม่บ้าน ผู้อาวุโส กลุ่มผู้นำอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี ความเชื่อ การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. วิธีการสังเกต (Observation) ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และเทคนิคการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ควบคู่กันไปเพื่อจะได้ข้อมูล

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ใช้ในขณะที่ยังสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านที่ทำกิจกรรมในการจัดการพืชพื้นบ้าน เช่น การเก็บเมล็ดพันธุ์ การปลูก การดูแลรักษา การเพาะกล้า จึงทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้ร่วมกิจกรรมของชุมชน

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ใช้ตลอดเวลาในการศึกษา ข้อมูล แต่ไม่ให้ผู้ถูกสังเกตรู้ ซึ่งต้องใช้ความแนบเนียน เพื่อไม่ให้ชาวบ้านรู้และเกิดความสงสัย

3. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้วิจัยได้เชิญตัวแทนชาวบ้านเช่น ผู้อาวุโสทั้งหญิงและชาย ผู้หญิงผู้ชายวัยทำงาน หมอพื้นบ้าน หมอตำแย และกลุ่มเยาวชน โดยได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ให้สมาชิกกลุ่มเหล่านี้ได้แสดงความคิดเห็นและทัศนะในมุมมอง ที่แตกต่างกันตามรุ่นแต่ละรุ่นที่ได้รับการสืบทอดและจากการศึกษาการวิจัย พบว่า ในวิธีการนี้สามารถทำให้ความคิดเห็นของคนหนึ่งในกลุ่มสามารถกระตุ้นให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มอยากมี

ส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และเปลี่ยนทัศนคติและประสบการณ์ของตนเองเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในชุมชนและการจัดการพืชพื้นบ้าน

4. วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูล โดยผู้วิจัยได้จัดเตรียมไว้ล่วงหน้าและนอกจากนี้ยังใช้เทปบันทึก ซึ่งได้ช่วยให้ได้ข้อมูล จากการสัมภาษณ์ไม่ขาดหายไป โดยใช้กล้องถ่ายรูปบันทึกภาพในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยได้กำหนดแบบสัมภาษณ์โดยแบ่งออกเป็น 2 หมวด คือ

หมวดที่ 1. เป็นแบบสัมภาษณ์ ข้อมูลทั่วไป โดยถามด้านอายุ เพศ สถานภาพ ระดับการศึกษาสมาชิกในครัวเรือน อาชีพ เพื่อทราบข้อมูลเบื้องต้นของผู้ให้สัมภาษณ์

หมวดที่ 2. เป็นแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในประเด็นเรื่อง

- ประวัติการตั้งถิ่นฐาน
- บทบาทและวิธีการจัดการพืชพื้นบ้านของผู้หญิงในชุมชนที่ศึกษา
- รูปแบบและวิธีการจัดการพืชพื้นบ้านของผู้หญิงในชุมชนที่ศึกษา
- ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการจัดการพืชพื้นบ้านของผู้หญิง
- ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพืชพื้นบ้าน

2. การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research)

2.1 สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับทุกกลุ่มในชุมชน ทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน ผู้อาวุโส และผู้นำของทุกกลุ่มอาชีพ

2.2 ร่วมกิจกรรมกับชุมชนและร่วมแลกเปลี่ยนกับชุมชนเพื่อระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับประเด็นในการวิจัย

3. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

3.1 สภาพภูมิประเทศ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยใช้แผนที่ภูมิประเทศ (กรมแผนที่ทหาร) แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่แสดงลุ่มน้ำ(สำนักงานป่าไม้จังหวัด)

3.2 ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน(กชช.2ค.) และแบบเปรียบเทียบข้อมูลจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.3) จากกรมพัฒนาชุมชน

3.3 ลักษณะโครงสร้างของประชากรจาก กชช.2ค

3.4 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสิ่งสาธารณูปโภคของชุมชน

3.5 ศึกษาจากเอกสารที่มีความเชื่อมโยงในประเด็นการวิเคราะห์ ในประเด็นบทบาทผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้าน

3.6 ศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ของชุมชนที่ศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน ข้อมูลด้านการเกษตร และที่ดินเป็นต้น

การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการทำการเก็บรวบรวมมาแล้วนั้นผู้วิจัยได้อาศัยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือ

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) โดยการตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่ได้มาประกอบด้วยเวลา สถานที่ บุคคล หากข้อมูลที่ได้มานั้นต่างกัน ต่างสถานที่ ต่างบุคคล ที่ได้ให้ข้อมูล จะเป็นข้อมูลที่เหมือนกันหรือไม่นั้น หากว่าข้อมูลที่ได้มาซ้ำ ๆ กัน ผู้วิจัยถือว่าข้อมูลนั้นเป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้ และเป็นข้อมูลจริง
2. การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมควบคู่กับการสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม และพร้อมทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้าน ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ได้มา โดยได้แยกประเด็นในการวิเคราะห์ไว้ดังนี้

- การวิเคราะห์ภายในครัวเรือน โดยผู้วิจัยได้เปรียบเทียบการแบ่งงานทำระหว่างชาย-หญิง ในการทำงานว่ามีผลต่อการจัดการพืชพื้นบ้านอย่างไร ลักษณะและชนิดงานของผู้หญิงและผู้ชายที่แบ่งกันรับผิดชอบว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร
- การวิเคราะห์ในระดับชุมชน และการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทและรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้านในช่วงที่มีการพัฒนาและการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งเหล่านี้อาจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ระบบความคิด ระบบการผลิต และรูปแบบการใช้ทรัพยากร ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อบทบาทและรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้านและองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนโดยการพิจารณาจาก

1. ปัจจัยภายนอกชุมชน

- นโยบายของรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- การแข่งขันทรัพยากรจากภายนอก
- วัฒนธรรมการบริโภคกับการคงอยู่หรือหมดไปของพืชพื้นบ้าน
- ราคาผลผลิตของพืชพื้นบ้านในตลาดภายนอกและภายในชุมชน

2. ปัจจัยภายในชุมชน

- รูปแบบและวิธีการจัดการพืชพื้นบ้าน โดยวิเคราะห์สิ่งที่ผู้หญิงได้รับประโยชน์จากพืชพื้นบ้าน
- วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับกลุ่มคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อม โดยที่ผู้หญิงได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในผลประโยชน์ที่ได้รับจากรูปแบบและวิธีการจัดการพืชพื้นบ้าน
- การสืบทอดวิถีชีวิตหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งและการขัดเกลาสมาชิกในครอบครัวของผู้หญิงว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้านหรือไม่
- ความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมที่ข้องเกี่ยวกับการจัดการพืชพื้นบ้าน
- การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้หญิงในชุมชน โดยการวิเคราะห์การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้หญิงกับสมาชิกในครัวเรือนและบุคคลภายในและภายนอกชุมชนว่ามีอิทธิพลต่อค่านิยมและรูปแบบการจัดการพืชพื้นบ้านของผู้หญิงหรือไม่